

RUBRIEK BOEKBESPREKINGEN

1. Besprekingsartikels

RECEPTEN EN GERECHTEN

L. Broom, P. Selznick en D.H. Broom, Sociologie, een inleiding tot de studie van sociale problemen, ACCO, Leuven, 1986 (472 blz.)

D.F.M. Strauss, Die grondbegrippe van die sosiologie as wetenskap, Navorsingsverslaereeks: 8, Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Pretoria, 1988 (266 blz.)

J. Vranken, De maatschappij en haar bouwstenen, een inleiding tot de sociologie, Ufsia Universitaire reeks economie, Antwerpen, 1988 (174 blz.)

N. Wilterdink en B. van Heerikhuizen (red.), Samenlevingen, een verkenning van het terrein van de sociologie, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1985 (442 blz.)

Zoals alle belangrijke beslissingen heb ik ook die om sociologie te gaan studeren, nooit echt genomen. Die beslissing is gebeurd, een avond op het kot van een vriend die voor pol-en-soc had gekozen. Op de boekenplank van die vriend stond "Les formes élémentaires de la vie religieuse". Hoe diende ik me dat voor te stellen, elementaire, religieuze vormen? Ik heb het boek geleend en nog dezelfde avond werd ik door Durkheim ingewijd en tot de sociologie bekeerd.

In een periode die nu pre-68 wordt genoemd, doch toen nog provo heette, hadden wij ons al dikwijls afgevraagd waar toch die energie vandaan kwam, die door een "happening" werd opgewekt. Volgens Durkheim ging het om de kracht van het sociale. Men voelde deze, zo schreef hij, "in een vergadering die door een collectieve passie wordt opgewarmd" of "in die lange, nachtelijke debatten, waarin resoluties worden opgesteld en gestemd" of nog "in de passionele energie die een spreker kan opwekken en terug in zichzelf kan laten weergalmen". Soms werd een hele periode door die kracht beziel, "als de inter-actie frequenter en actiever wordt, als de individuen mekaar frequenter opzoeken en dikwijls vergaderen". Wij zagen dat alles toen onder onze ogen gebeuren. Durkheim beschreef het en verklaarde het. Hij had zelfs die subtiele mengeling van "het sublieme en het wilde" al voorspeld, wist zelfs al hoe de kracht van het sociale ook later op de avond, na afloop van de vergadering of na de ontbinding van de betoging, kon worden bewaard: "omdat een collectief gevoel zich slechts kan uitdrukken via het respect voor een bepaalde orde ... nemen de bewegingen en het

gezang als vanzelf een ritme aan; vandaar de muziek en de dans". "Tandis que les feux, allumés de tous les côtés, faisaient ressortir violement la blancheur des gommiers sur le fond des ténèbres environnants". Bij het lezen van die zin stond mijn besluit vast: ik zou van richting veranderen en sociologie gaan studeren.

In de cursus sociologie werd aanvankelijk echter niets over Durkheim gezegd. De eerste lessen handelden uitvoerig over het verschil tussen de sociologie enerzijds, de geschiedenis, de economie, de culturele antropologie, de fysieke antropologie, de filosofie ... anderzijds. Het grote intellectuele vraagstuk van ons tijdsgewricht bleek van notariële aard te zijn: de boedelverdeling van de werkelijkheid tussen verschillende disciplines. Van miserie ben ik op zoek gegaan naar andere inleidingen. Het "Handboek van de sociologie" van Georges Gurvitch was toen net in vertaling en in vier betaalbare delen bij Aula verschenen. Daarin werd de sociologie netjes gedefinieerd. Zij is de wetenschap die "de totale sociale verschijnselen bestudeert in het geheel van hun aspecten en hun beweging, door deze onder te brengen in gedialectiseerde typen, hetzij microsociale, dan wel op groepen of op gehele maatschappij betrekking hebbende typen, welke bezig zijn zich te vormen en tot ontbinding te geraken" (1968: 52). Dat werd weliswaar door een Rus in het Frans geschreven en dan (slecht) in het Nederlands vertaald, maar toch ... Toen ik het las, heb ik me voorgenoemen nooit nog handboeken of inleidingen ter hand te nemen.

Tot nog toe heb ik gemakkelijk met dat voornemen kunnen leven, mits enige redelijke compromissen weliswaar. In heel wat inleidingen wordt zo kwistig juristentaal gebruikt, dat niet-lezen doorgaans leerrijker is dan lezen. Zij bevatten haast niets anders dan definities en de lijst van begrippen, die in sommige van die boeken in bijlage is opgenomen, biedt meteen een perfecte samenvatting van het geheel.

Naast die notariële obsessie en 'definititis', die in mijn studententijd al epidemische proporties hadden aangenomen, is er in de loop van de jaren zeventig nog een derde ziekte bijgekomen: reflexiviteit. Wat ooit een gezonde bezinning was over de eigen uitgangspunten en methoden, is in de loop van het voorbije decennium verankerd tot een verlamdende kwaal. Van verhaal over het samenleven werd sociologie verhoog over uitgangspunten en over methoden en technieken, om tenslotte te verzanden in oeverloos gebabbel en gecijfer. De sociologie is niet de eerste discipline die daar het slachtoffer van wordt. In 1867 al merkte Droyson op dat de Duitsers hun historici beu waren omdat deze methode en kritiek in de plaats van geschiedschrijving serveerden: "recepten in de plaats van gerechten" (Pomian, 1984: 22). Hetzelfde kan van de houding van onze tijdgenoten tegenover de sociologie worden gezegd .

De reactie kon niet uitblijven. Een aantal nieuwe inleidingen dient zich aan als een generatie die zich tegen het navelstaren wil verzetten. Dat is, uitdrukkelijk, het geval van de inleidende bundel onder redactie van Wilterdink en van Heerikhuizen. In ons taalgebied markeert die publicatie misschien wel dat ongrijpbare moment waarop het tij ten voordele van substantiële sociologie is gekeerd. Ook Jan Vranken spreekt in de hoofdtitel van zijn boek over de bouwstenen van de maatschappij en vermeldt, net zoals Wilterdink en van Heerikhuizen, de sociologie slechts in de ondertitel. Het door Luc Goossens, Jean Van Houtte en Jef Verhoeven bewerkte handboek van Broom en Selznick, verschijnt met de programmatische subtitel: "een inleiding tot de studie van sociale problemen". Men wil het blijkbaar weer over de samenleving en haar problemen hebben. De sociologie is slechts middel tot dat doel. In die zin past het boek van Strauss niet bij de drie andere. Het illustreert in haast exemplarische vorm de notariële houding, de ravages van de 'definitis' en de gevaren van overdreven reflexiviteit. Eerlijkheidshalve dient daarbij vermeld dat dit boek niet bedoeld is (of kan zijn) als inleiding tot de sociologie. Het is een filosofische analyse van de grondslagen en grondbegrippen van die discipline.

Het minst vernieuwende van die boeken is dat van Broom en Selznick. Als ik me niet vergis, verscheen het oorspronkelijk in 1955. Het werd weliswaar verschillende keren herwerkt en ook de Vlaamse bewerkers hebben het aangepast. Men is er echter niet in geslaagd de sporen van veroudering te laten verdwijnen. Zo worden bij de bespreking van contrasterende maatschappijmodellen nog steeds de dualismen conflict vs. consensus en structuur vs. proces opgevoerd. De meest recente bronnen die daarbij worden gebruikt zijn Dahrendorf, 1959 en Blumer, 1969. Er zijn weinig stellingen waarover sociologen het bijna eens zijn. Goede kandidaten zijn echter 1. de these dat het verschil tussen structuur en proces verkeerd begrepen werd en niet als een tegenstelling kan worden gezien; 2. dat de tegenstelling tussen conflict en consensus geen betrekking heeft op vooronderstellingen of maatschappijmodellen (Alexander, 1982: 50-55).

Na een eerste deel waarin de sociologie wordt voorgesteld (64 blz.), volgt een tweede (van ongeveer 160 blz.) waarin de elementen van sociologische analyse worden behandeld. Daarbij vertrekken de auteurs van 'cultuur' om over 'socialisatie' tot de behandeling van 'interactie' en groepsvorming te komen en tenslotte organisatie of 'bureaucratie en alternatieven' te bespreken. Die structuur is logisch en overzichtelijk. Zij gaat echter gepaard met een welbepaald theoretisch engagement. Cultuur wordt fundamenteel geacht en de relatie tussen cultuur, socialisatie en interactie wordt grotendeels op een a-historische manier uitgewerkt. Dat uitgangspunt wordt daarenboven niet verantwoord of beargumenteed; zelfs niet tegen mogelijke alternatieve benaderings-

wijzen afgezet. Bij de behandeling van interactie komen de onpersoonlijke afhankelijkheden die zich voordoen in de markt en in het economisch wereldsysteem, nooit echt binnen het gezichtsveld. Het lijkt wel alsof de sociologie zich beperkt tot de studie van interactie binnen primaire groepen en formele organisaties, en niets kan zeggen over de netwerken van interdependenties waarin het hedendaagse leven zo dikwijls is gevat.

Binnen die opties en beperkingen kan men nog een aantal vragen stellen bij de wijze waarop 'cultuur' wordt opgevat. Bij de behandeling van 'symbolen' leest men bv. het volgende: "De Ijzertoren is zwaar beladen met een expressief symbolisme omdat het monument een poging is om een tragische nationale ervaring weer te geven betreffende een langdurige achteruitstelling van de Vlamingen. Omdat deze ervaring ruim gespreid gedeeld werd, werd de Ijzertoren drager van een gemeenschappelijke waarde. Wanneer een geloof of gevoel bijna overal gedeeld wordt en het als een deel van de gemeenschap of de groepsidentiteit ervaren wordt, dan is het een culturele waarde" (blz. 81). Men zou de bewerkers hier kunnen verwijten dat zij hun voorbeeld niet goed of verdraagzaam hebben gekozen. Aangezien ik de voorgestelde waarde van de Ijzertoren niet kan erkennen, val ik, samen met al de Vlamingen en Brusselaars, die in die toren geen symbool van hun gemeenschap kunnen zien, volgens Broom, Selznick en bewerkers, buiten die gemeenschap. Ik denk niet dat die onaangename conclusie volkomen aan de keuze van het voorbeeld kan worden toegeschreven. Het probleem zit dieper. 'Cultuur' wordt door Broom en Selznick niet gedefinieerd als een analytische categorie - als een geheel van symbolen dat een rol speelt bij de reproductie van sociale gemeenschappen, staten of economische systemen - doch als een concreet verschijnsel dat samenvalt met een (totale) gemeenschap. Het is spijtig dit te moeten zeggen, maar zo'n cultuurbegrip doet denken aan het "Volk" van Hitler en aan de "Staat" van Mussolini: een denkbeeldige eenheid van waarden, sociale gemeenschapsbanden, politieke machtsrelaties en economische belangen. Het oproepen van die associatie ligt zeker niet in de bedoeling van de oorspronkelijke auteurs of van de bewerkers. Het is veeleer de spijtige prijs die men moet betalen voor het gebruik van verouderde theorieën.

In het derde en vierde deel van het boek worden onderwerpen behandeld die tot de sociologische specialismen behoren. In deel 3 zijn dat "De grote scheidingslijnen: ongelijkheid en discriminatie". Als men slechts één gespecialiseerd onderwerp behandelt, lijkt ongelijkheid inderdaad de beste keus. Jan Vranken vindt dat blijkbaar ook. "De maatschappij en haar bouwstenen" besluit eveneens met een hoofdstuk over sociale gelaagdheid. Zowel in het boek van Broom en Selznick als in dat van Vranken biedt die materie gelegenheid om de algemene sociologie te concretiseren en boeiend te illustreren.

Broom en Selznick voegen daar nog twee hoofdstukken demografie aan toe. Waarom die bijzondere aandacht voor 'bevolking' en bijvoorbeeld niet voor 'arbeid', 'staat', 'markt', 'politiek', 'criminaliteit', 'internationale orde', 'emoties' ...? De eenheid van deze toch al lange inleiding, gaat met die laatste hoofdstukken verloren.

Het boek van Jan Vranken krijgt op de kaft de ondertitel "Een inleiding tot de sociologie" mee, terwijl het in de "Ufsia Universitaire reeks economie" wordt aangekondigd met als sub-titel "Sociologie voor economen". Het eerste hoofdstuk bevestigt deze laatste aankondiging. Daarin wordt uitgelegd waarom sociologie ook voor economie-studenten relevant kan zijn. De argumentatie is overwegend moralistisch: door mensen te herleiden tot economische objecten kortwiekt men hun menselijkheid. De auteur had daarnaast ook meer sociologische argumenten kunnen aanvoeren, bv. economische transacties grijpen overwegend plaats in sociale relatienetwerken. Dat is niet gebeurd en het boek in zijn geheel is zeker geen inleiding tot de economische sociologie geworden. Een vergelijking tussen neo-klassieke economie en economische sociologie wordt er niet in betracht. In die zin dekt de kaft het boek.

Het tweede hoofdstuk is wetenschapsmethodologisch, elementair maar goed. De onderzoeksmethoden verschijnen hier niet als een vreemd lichaam dat van de 19de eeuwse natuurwetenschappen op de sociologie werd overgepland. Zij worden daarentegen in directe relatie met de exploratie van het sociale leven en de sociologische theorievorming behandeld. In geen van de andere hier besproken boeken, gebeurt dat op een even frisse manier. Men kan het hoofdstuk alleen zijn bondigheid verwijten, waardoor af en toe in schematische opsomming wordt vervallen.

Hoofdstukken 3 t.e.m. 6 van het boek van Vranken handelen over het samenleven. De auteur begint met het onderscheiden van wat hij bouwstenen noemt (sociaal handelen, interactie, rol, ...), bouwt verder op naar groepen en organisaties, om te eindigen bij cultuur. Bij de beschrijving van het sociologische veld vindt men hier spijtig genoeg ook weer dat verouderde dualisme tussen conflict- en consensusbenaderingen. Daarbij wordt het Marxisme, een van de weinige theorieën waarvan de aanhangers nog in de mogelijkheid van een conflictloze (klassenloze) maatschappij geloven, paradoxaal bij de conflicttheorieën gerangschikt.

Bij de behandeling van bouwstenen/begrippen wordt weer veel te veel gedefinieerd. Begrippen dienen om dingen zichtbaar te maken; te "ont-dekken", zoals Jan Vranken dat zelf stelt. Wel, dat gebeurt veel te weinig in zijn boek. Begrippen brengen slechts iets aan het licht als zij binnen een theorie tot leven worden gebracht. Het is die theoretische inbedding die in dit boek al te dikwijls ontbreekt. Soms leidt

dat tot onduidelijkheid. Zo wordt van rollen gezegd dat men er zich mee kan identificeren, dat men er afstand kan van nemen en dat meer en meer mensen zich tegen rolgedrag verzetten. Als dat waar is, dan zijn rollen slechts middelen tot sociale controle die in een bepaald maatschappijtype worden gebruikt en niet, zoals Vranken suggereert, bouwstenen van de maatschappij; misschien wel van een of andere maatschappij, maar niet van 'de' maatschappij. Dit is geen haarklieverij. Waar het om gaat is de vraag of men een begrip als 'rol-distantie' wel kan loskoppelen van de dramaturgische theorie van Goffman en 'rol-identificatie' kan behandelen zonder te verwijzen naar de problematiek van de internalisering van regels en normen, zoals we die vinden bij bv. Parsons of Elias. Losgemaakt van de theoretische constructies waarin zij betekenis krijgen, blijven van die begrippen slechts stroeve definities over. We zien hier een nieuw probleem opduiken. Het gebrek aan (theoretische) reflexie kan ook zo groot worden dat de sociale werkelijkheid door definities wordt bedekt i.p.v. via begrippen "ontdekt".

In de hoofdstukken 3 t.e.m. 6 mist men niet alleen de theoriën waarin de gepresenteerde begrippen leven, ook verwijzingen naar concreet onderzoek zijn schaars. Zelfs een rechtstreekse confrontatie over het belang van materiële vs. culturele factoren in de onderwijsverwerving (blz. 125), wordt niet aangegrepen om te verwijzen naar het onderzoeksmateriaal ter zake, dat nochtans overvloedig aanwezig en duidelijk is.

Met het laatste hoofdstuk over "Gelaagdheid van de samenleving" wordt het boek substantief en concreet afgesloten. Eigenaardig is wel dat de auteur slechts twee soorten hiërarchiserende mechanismen erkent: "uiteenlopende sociale waardering" en "organisatie van het economisch leven". Waarom bv. reguliere macht en de gradatie van gevoelens van sociale betrokkenheid, niet worden weerhouden, legt de auteur niet uit. Verder wordt door de gehanteerde tweedeling de indruk gewekt dat "economische organisatie" niets te maken heeft met waardering. De meeste economen onderschrijven die stelling. Economische regelmaten zijn volgens hen natuurwetten. Ik ben er niet van overtuigd dat een sociologische inleiding hen in dat geloof moet sterken.

"Samenlevingen" onder redactie van Wilterdink en van Heerikhuizen is een bundel waaraan 11 auteurs hebben meegewerkt. De eerste vijf hoofdstukken brengen een overzicht van de algemene sociologie. De volgende zes behandelen meer gespecialiseerde onderwerpen: 'stratificatie', 'mannen, vrouwen en kinderen', 'bevolking', 'mensen in hun fysieke omgeving', 'verzorgingsinstellingen', 'criminaliteit en bestraffing'. Het boek besluit met een hoofdstuk over theorie, onderzoek en toepassing van de sociologie.

Omdat verschillende auteurs over verschillende onderwerpen en dus ook op basis van verschillende onderzoekstradities hebben gewerkt, zijn niet alle hoofdstukken evenwaardig. Af en toe stuit men ook op een manifest gebrek aan integratie. Zo wordt, om slechts een voorbeeld te nemen, op blz. 152-3 ingegaan op Durkheims theorie over de rol van het sacrale. Dat gebeurt uitvoerig, toch bij de normen van dit "snelle" boek. Het thema van de individualisering komt zowel in hoofdstuk 4 als in hoofdstuk 10 ter sprake. Dat gebeurt echter telkens zonder vermelding van wat toch wel de meest eigentijdse toepassing is van Durkheims "religieuze" theorie: de heiligheid van het individu. Die ongelijkheden en losse eindjes doen echter niet echt afbreuk aan de eenheid van dit boek. Gegeven het betrekkelijk grote aantal medewerkers, dwingt de bereikte homogeniteit daarentegen respect af. Het is dan ook mogelijk de algemene kenmerken van de bundel te bespreken, zonder de ene of andere medewerker (al te veel) onrecht aan te doen.

Het boek is heel sterk betrokken op de eigen samenleving en op de actualiteit. Voor elk onderwerp dat aan bod komt, wordt uitvoerig aandacht besteed aan de recente Nederlandse geschiedenis en de actuele situatie aldaar. In de besluiten van haast elk hoofdstuk vindt men dan ook een antwoord op de vragen: hoe is die situatie gegroeid, welke probleemstellingen reikt zij nu aan? Die eigenschappen maken het boek tegelijkertijd boeiend en minder geschikt voor gebruik in België.

"Samenlevingen" heeft, ten gevolge van die aanpak, een sterk historisch karakter. In het laatste hoofdstuk stellen de redacteurs ook expliciet dat zij voor een vergelijkend-historische benadering hebben geopteerd. Zij beschouwen die benadering blijkbaar als een theoretische, niet als een methodologische optie. Dat standpunt wordt niet uitdrukkelijk verdedigd en men kan zich ook niet van de indruk ontdoen dat het evenmin werd doordacht. Doorheen het boek wordt geschiedenis steeds door de bril van sociologische theorieën bekeken. De theorieën die daarbij gehanteerd worden zijn niet specifiek 'vergelijkend-historisch'. Niet alle medewerkers zijn zich daarvan even duidelijk bewust of weten hun lezers daarvan bewust te maken. Men krijgt dan of en toe ook het onaangename gevoel weer sociologie te lezen die haar kennisvoorwaarden vergeet en die wordt geschreven door mensen die geloven dat zij een theoretisch ongemedieerde kijk op de werkelijkheid en de geschiedenis kunnen werpen.

Het actuele en het beschrijvende, hoe verfrissend ook, verdringen af en toe ook een degelijke behandeling van de gehanteerde begrippen en geïmpliceerde theorieën. De discussie over het seculariseringsproces bv. (154-6) wordt al snel afgebroken voor de rapportering van volkstellingsgegevens en opiniepeilingen. Verschillen tussen onkerkelijkheid en ongelof, tussen secularisering als "scheiding van kerk

en staat" en secularisering als desacralisering, worden niet besproken. Het evenwicht tussen wat sociologen hebben geleerd op basis van de cijfers die zij hebben verzameld, en wat zij hebben geleerd in de discussies die zij over die cijfers hebben gevoerd, gaat op die manier verloren. Daarmee komt ook een ander belangrijk element van de sociologische traditie in het gedrang: de vitale spanning tussen begrippen, zoals zij in de context van theorieën betekenis krijgen, en begrippen zoals zij in een welbepaald onderzoek worden gemeten.

Sociologen die inzicht willen geven in "herkenbare samenlevingsproblemen", zoals Wilterdink en van Heerikhuizen hun ambitie formuleren, moeten tussen de klippen van de overdreven reflexiviteit en van de theoretische verschraling een blijkbaar smalle vaargeul zien te vinden. Dit boek had alles om te slagen en doet dat ook bijna. Het struikelt echter nog te dikwijls over zijn theoretische blindheid en vertelt daarom al te vaak verhalen die echte historici al vaker en beter hebben verteld. Als dit boek, tegen de verwachtingen in, niet het nieuwe evenwicht tussen recepten en gerechten vindt, dan ligt dat minstens ten dele aan het parochialisme van de redacteurs. Blijkbaar zijn zij van oordeel dat de sociologie, onlangs, in Amsterdam, werd uitgevonden. Zo wordt de algemene sociologie via vier soorten bindingen behandeld: economische bindingen, politieke bindingen, affectieve bindingen en cognitieve bindingen. Onder die laatste soorten worden respectievelijk sociale gemeenschapsbanden en culturele fenomenen als religie, ideologie en wetenschap verstaan. Als men die twee laatste soorten bindingen samen beschouwt, komt die indeling vrij goed overeen met de trifunctionaliteit die Dumézil in de Indo-europesche mythen heeft blootgelegd. Het is ook de indeling die we in de Europese middeleeuwen terugvinden. Zij komt ook overeen met de Weberiaanse dimensies die onder de wat ongelukkige namen "class, status and power" in de Angelsaksische literatuur werden opgenomen. In hun vierdelige vorm, zoals gebruikt door Wilterdink en van Heerikhuizen, stemmen zij natuurlijk overeen met de maatschappelijke specificatie van Parsons AGIL-schema. In "Samenlevingen" lezen we echter het volgende: "In een recent artikel noemt Norbert Elias vier elementaire functies, die mensen als leden van een wij-groep voor en met elkaar moeten vervullen, willen zij als groep kunnen overleven. Dit viertal presenteerde hij reeds (mijn onderlijning) op 13 november 1973 in een college te Amsterdam... " (n.4, blz. 392). Lachwekkend, ja, maar toch te erg om te worden weggelachen. Voor het gebruik van de vier-functionele indeling als basisstructuur van het samenleven, wordt niet de minste verantwoording gegeven. Het onverdunde functionalisme van "elementaire functies, die mensen ... moeten vervullen, willen ze als groep kunnen overleven" wordt niet eens opgemerkt. Elders in het boek wordt wel gezegd dat het functionalisme een stroming uit de jaren 40 en 50 is, die veel kritiek heeft ondervonden (370). Blijkbaar

is die stroming jarenlang blijven nagalmen in die Amsterdamse collegezaal. Met godstijdingen gebeurt dat meer. Ik neem aan dat ook de Indo-Europeanen indertijd, net zoals Wilterdink en van Heerikhuizen op 13 november 1973 (om hoe laat?), de tri-functionaliteit van een orakel hebben ontvangen.

Na die leeservaring begint men met gespannen verwachting aan "Die grondbegrippe van die sosiologie as wetenskap". De ontgoocheling volgt snel. Men kan inderdaad eindeloos over sociologie schrijven zonder iets over het samenleven te zeggen.

In Zuid-Afrika gedijen volgens Strauss een vijftal stromingen of paradigma's: functionalisme, Marxisme, fenomenologie, pluralisme en Calvinistische sociologie. De auteur bekent zich niet meteen tot één van die perspectieven en verduidelijkt ook niet wat Calvinistische sociologie is. Bij het lezen van zijn boek krijgt men wel vermoedens, zowel over het een als over het ander ...

Strauss schrijft met instemming over Schutz, Luckmann, Heidegger, Gadamar en Garfinkel. Hij geeft deze auteurs krediet voor het belang dat zij hechten aan de alledaagse, voorwetenschappelijke kennis. Dat belang mag volgens hem niet worden onderschat. Dat deden nochtans de positivisten. Het pleit voor Strauss dat als hij sociologische positivisten wil bekritisieren, hij ze zoekt waar ze te vinden zijn: in de 19de eeuw. Op die manier horen we nog eens iets van Lester Ward. Vandaag, zeker in Europa maar zelfs in Amerika, haast volkomen vergeten, doch ooit te boek gesteld als "The American Aristotle".

Het Popperiaanse neo-positivisme breekt, volgens Strauss, toch op een vrij radicale manier met zijn 19de eeuwse voorloper. Opvallend vindt hij de overeenkomst tussen de positie van Popper en de neo-marxistische wetenskapskritiek van Adorno en Habermas. Beide maken het volgens hem duidelijk dat het gebruik van een rationele methode niet rationeel kan worden verantwoord, doch steunt op een aanname of op wat Strauss een "commitment" noemt (88). Hij is het roerend met Adorno en Horkheimer eens, waar dezen van oordeel zijn dat het gebruik van een wetenschappelijk geachte methode, niet de plaats van een beredeneerd "commitment" kan innemen (96). Op dat punt breekt hij dan wel enigszins met Popper en met de praktijk van heel wat pragmatische empiristen.

Over zijn "commitment" is Strauss duidelijk. Het is steeds een kwestie van overtuiging en geloof, in zijn geval de overtuiging dat "die werklikheid/schepping in al zij fasette en strukture bepaal en begrens word deur die kosmos-omvattende wet van God" (94). De stelling "dat God elk ding na sy aard geskape het", kan vertaald worden in de wetenschappelijke stelling dat "daar 'n verskeidenheid onher-

leibare, maar tegelyk onverbreeklik samenhangende, ver-
skynsels in die skepping begrepe is" (97). Het principe van
de verklaarbare samengang, kan m.a.w. gemakkelijk uit de
uitgangspunten van de auteur worden afgeleid.

In de rest van het boek bekijkt Strauss de sociologische
grondbegrippen dan vanuit ondermeer dat perspectief. Storend
daarbij is zeker niet het "commitment" van de auteur, wel de
verlammende reflexiviteit, het eindeloos gefilosofeer en
gedefinieer. Uiteindelijk rest nog alleen de verzuchting:
laat de Wilterdinks en van de Heerikhuizens nog eens
proberen... Hun boek is vatbaar voor veel kritiek, maar "die
baba wil ik nie saam met die badwater weggooi nie".

Andere gebruikte bronnen:

J.C. Alexander, Theoretical Logic in Sociology, vol.I, Posi-
tivism, Presuppositions, and Current Controversies, Berkeley,
1982

E. Durkheim, Les formes élémentaires de la vie religieuse,
Paris, 1968

G. Gurvitch, Handboek van de sociologie, deel 1, Antwerpen,
1968

K. Pomian, L'ordre du temps, Paris, 1984

Mark Elchardus

2. Boekbesprekingen

A. Bloom, De gedachteloze generatie. Hoe ons onderwijs de cul-
tuur bedreigt, Utrecht, 1988, 442 blz. (Oorspronkelijke titel:
The Closing of the American Mind, New York, 1987).

Van dit boek heeft men al gezegd dat het de uitbreiding is
van de 'Reaganonomics' op het domein van de sociologie. Een
belachelijke opmerking. Bloom, die filosofie doceert aan de
universiteit van Chicago, houdt een gefundeerd en buitenge-
woon boeiend pleidooi voor de liberale democratie en voor de
universiteit als eiland van vrij onderzoek. Naar zijn mening
wordt het bewustzijn van de huidige generatie Amerikaanse
studenten langs twee zijden bedreigd. Zij zijn niet
vertrouwd met de liberale, rationalistische traditie die de
Amerikaanse maatschappij fundeerde en vinden Locke, Smith en
andere Verlichters maar oppervlakkig (omdat ze hun argu-
menten niet kennen en niet weten op welke vragen zij een
antwoord gaven). Daarnaast hebben ze, sedert de Tweede
Wereldoorlog en vooral sedert de jaren '60, onbedachtzaam
een uit Europa overgewaaid waardenrelativisme (Weber) en
anti-rationalisme (Nietzsche, Heidegger) overgenomen waarvan
ze de diepgang noch de consequenties bevroeden. In brede,

treffende bewoordingen schetst Bloom de situatie waarin de 'gedachteloze generatie', en heel de Westerse beschaving, bezig is terecht te komen wanneer ze de rede, de "vulgaire rede" van de 'philosophes', prijsgeeft (denk aan de huidige wetenschapsfilosofie en literatuurkritiek) voor een vaag en onzeker alternatief.

Het boek is de vrucht van een geslaagd studieleven. De wijze waarop Bloom zijn intellectuele tegenstanders (i.h.b. Nietzsche, Weber en Rousseau) op hun waarde weet te schatten en de wijze waarop hij zijn positie, die van de liberale democraat en de 'oude verlichter', verdedigt tegen het verwijt van oppervlakkigheid is indrukwekkend. 'De gedachteloze generatie' is geen wetenschappelijk relaas (een serieus voetnotenapparaat ontbreekt jammer genoeg ook) maar een doorleefde belijdenis die te denken geeft.

Walter Weyns

G.P.A. Braam, Bestuurssociologie. Mensen, groepen en openbaar bestuur: een inleiding, Samsom, Alphen aan den Rijn/Brussel, 1988.

Het afgelopen decennium vormde geen makkelijke tijd voor beoefenaars van de sociale wetenschappen. In het verlengde van de bezuinigingswoede werd veelvuldig de vraag gesteld wat je nou kon kopen met sociologie. Wat hadden de toekomstige entrepreneurs van de Derde Industriële Revolutie aan de zachte en wazige menswetenschappen? Informatica en boekhouding, management en bestuurskunde: dat waren leuke dingen voor de mensen. En zo werden onderzoeksbudgetten teruggeschroefd, opleidingen marktgericht gemaakt en vakgroepen opgeheven. Sociale wetenschappers trachtten te red- den wat te redden viel: veel op korte termijn haalbare probleemstellingen, veel kwantitatief want respectabel ogend onderzoek, veel omscholingswerk naar de meer in de markt liggende specialismen toe.

Zoals dat voor alles het geval is kan ook omscholen op ver- lerlei manieren gebeuren: op goede en minder goede. Slecht omscholingswerk is bijvoorbeeld datgene waarbij de sociale wetenschapper zich, haast je rep je, omvormt tot een twee- derangs-econoom of -bestuurskundige. Omscholingswerk waarbij het de betrokkene vooral te doen is om de eigen sociaal- wetenschappelijke invalshoek te vergeten. Allemaal begrij- pelijk vanuit menselijk oogpunt, maar wie heeft er iets aan een tweederangsfiguur als de eersterangsmensen ook voorhan- den zijn. Een betere manier is deze waarbij de sociale wetenschapper enkel van materieel object verandert, maar zijn eigen formeel object bewaart. In mensentaal: waarbij de betrokkene zijn vertrouwd analytisch kader naar een tot dan toe minder belicht onderzoeksterrein verlegt.

Braams inleiding tot de bestuurssociologie kan een leidraad vormen voor wie - al dan niet gedwongen - van werkterrein dient te veranderen. Braams helder en bovenal wonderlijk overzichtelijk gepresenteerd handboek maakt bestuurskundigen in spe duidelijk dat er zoiets bestaat als een sociaalwetenschappelijke benadering. Dat het toepassen van meer algemeen theoretische sociologische begrippen een verhelderend licht kan werpen op het dagelijkse reilen en zeilen van bestuurlijke organen.

In een vijftal hoofdstukken wordt duidelijk gemaakt welke algemene problemen zich stellen waar mensen individueel of op groepsniveau problemen wensen aan te pakken. In een notedop en geïllustreerd met flink wat voorbeelden worden de problemen blootgelegd die besturen meebrengt in een complexe samenleving. Zonder hoe dan ook de zaak te forceren worden een aantal cruciale inzichten uit de sociologie vertaald naar de bestuurlijke praktijk toe.

Zijn er dan geen minpunten? Mogelijks twee. Interessant ware geweest had de auteur ook een substantieel deel gewijd aan wat men noemt "de sociale constructie van maatschappelijke problemen". Net op dit terrein is binnen de sociale wetenschappen werk geleverd dat common sense-visies op de "objectiviteit" van problemen relativeert. Interessant ware eveneens geweest indien de auteur een aantal meer moderne organisatiesociologische inzichten had gelegd naast de, toegegeven, nog steeds nuttige inzichten van auteurs als Herbert Simon of afkomstig uit de functionalistische traditie. Niettemin: een fraai voorbeeld van toegepaste sociologie-beoefening.

Patrick Stouthuysen

Club van Antwerpen, Teksten voor de 21ste eeuw, Berchem, 1988.

Wie deelt niet de overtuiging "dat er veel zal moeten veranderen om deze wereld leefbaar te maken voor zoveel mogelijk mensen"? (p.7) Wie is er niet bezorgd over de vernietiging van het leefmilieu, de bewapeningswedloop, het racisme, de onderontwikkeling en verdrukking, de kloof tussen arm en rijk, de nepwaarden van het consumentisme, ...? Maar wie acht zich serieus in staat om die problemen op te lossen, en dan nog in één globale strategie? De leden van de 'Club van Antwerpen' wanen zich niet de gelijken van Hercules. Het zijn ook geen dromerige wereldverbeteraars. Zij leven in het volle bewustzijn van de bovenmenselijke omvang van de wereldproblemen. De paradox die hen bezighoudt is dat wij, de mensheid, die problemen moeten aanpakken, ook al vereisen ze meer dan waartoe we in staat zijn.

De Club van Antwerpen is ontstaan uit een toevallige ont-

moeting van filosofen en theologen (H. Dethier, J. Kruithof, W. Deckers, G. De Schrijver, B. Goedhart en C. Lecomte) van zeer verschillende levensbeschouwelijke achtergrond, en uitgegroeid tot een discussiegroep (waarin o.a. L. Abicht, R. Mulier en M. Vandepitte zaten). In het voorjaar van '88 richtte de groep vier talrijk bijgewoonde lezingen in, waarvan de referaten en co-referaten werden gebundeld in 'Teksten van de 21ste eeuw'. Het boek vangt aan met de 'basistekst'. Die bestaat uit negen kort toegelichte stellingen, die tesamen het programma vormen voor een "strategie die gericht is op het overleven van onze planeet als geheel". (p. 56) Elke stelling wordt vervolgens hernomen en uitgewerkt door één of meerdere auteurs. Op zichzelf hebben die stellingen weinig waarde. Men pleit voor "een lange-termijn-beleid met een visie op de complexe wereldproblematiek"; voor onafhankelijk, kritisch, dynamisch en open denken dat bevrijdend is; voor een "verantwoorde visie op de verhouding tussen mens en natuur", en voor de radicale verdediging van de democratische waarden en structuren, enzovoort ... Kortom, een aaneenschakeling van holle slogans. In de referaten wordt aan deze slogans wat meer, maar ook weer niet zoveel meer, inhoud gegeven.

Het uitgangspunt van de club is dat de genoemde zware problemen van deze tijd wereldomspannend zijn en met elkaar samenhangen. Daarom is een alomvattende maatschappij- en cultuurkritiek nodig: "een brede aanpak met aandacht voor demografische, sociale en politieke, culturele en juridische factoren". (p. 52) Daarbij moet volgens Kruithof het antropocentrisme overwonnen worden. De belangen van de mens zijn maar deelbelangen in ons planetair stelsel. Het instrumenteel ondergeschikt maken van al wat niet-menselijk is aan de menselijke belangen ("eco-fascisme" genoemd) brengt onze planeet en dus ook de mens in gevaar. "De toekomst van de aarde kan niet worden veilig gesteld door een bekrompen en wrede heerser, alleen door een mens die zichzelf durft te relativieren op grond van het besef dat hij in een groter geheel is ingeschakeld". (p. 53)

Zulke planetaire visie vereist een 'inclusief denken', een denken op lange termijn dat de verscheidenheid van levende en levenloze elementen en hun belangen erkent en respecteert. Men moet "leren denken en handelen volgens de regels van de differentie" en het pluralisme. (p. 133) Daarbij moet de aandacht vooral uitgaan naar de verdrukten, wiens stem nog nooit gehoord werd. Zoals de vrouwen die in hun gescheiden vrouwenwereld andere waarden gekoesterd hebben dan macht, rijkdom en invloed, of zoals minderheids-groepen met een andere godsdienst of huidskleur, of de grote massa verdrukten in de derde wereld. De stukken over het feminisme (R. Mulier), het anti-racisme (L. Abicht), de bevrijdingstheologie (G. De Schrijver), het vrij onderzoek (H. Dethier) en de bewustzijnsmonopolisering (J. Kruithof) sluiten dus logisch aan op de uitgangspunten.

Dethier en Deckers houden zich ook bezig met de verzuiling in ons land, die "het inzicht (verhindert) in de complexiteit omdat ze haar krachtig ontkent, en niet wil inzien dat we leven in een systeem van labyrinten". (p. 18) In een kort en zakelijk overzicht schetst Dethier de bekende standpunten van Huyse, Billiet, e.a. over de positieve kanten van de verzuiling, legt daarnaast de studie van Beeckman over de kost van de verzuiling, maar schakelt tenslotte over op een ethisch-filosofische beschouwing over de 'ideale cultuur' (waarin uiteraard geen plaats is voor verzuiling). Deckers stippelt een strategie uit voor het overwinnen van de verzuiling. Zijn hoop is daarbij gesteld op een pluralisme waarin individuen en groepen in "informele, niet-hiërarchische en open organische communicatievormen (netwerken)... vrijuit en op eigen initiatief met elkaar contacten zoeken". (p. 135) Dergelijke netwerken moeten ook de toekomst van de democratie veilig stellen aangezien ze het verweer mogelijk maken tegen de kolonisatie van de leefwereld door de economie en de politiek (cf. Habermas).

Men merkt reeds uit dit overzicht dat de bundel een allegaartje van standpunten, kritieken (en gelukkig ook zelfkritiek) en voorstellen bevat die meer uit een gemeenschappelijke bekommernis dan uit welgeformuleerde gemeenschappelijke inzichten bestaat. De auteurs weten dit, maar hun bekommernis is zo groot dat ze haar wilden uitdrukken, bijna stamelend, in tegenstrijdigheden en vaak ongenuanceerd. Het boekje bevat dan ook geen teksten voor de 21ste eeuw, maar noodkreten uit de 20ste eeuw.

W. Weyns

M.J. Rooduijn, Politieke Patronage in Zuid-Italië, doctoraal proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 1987.

"Verdwijnen de heiligen uit het paradijs?" Zo luidt de ondertitel van het proefschrift van Martien Jeroen Rooduijn, waarmee hij promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam in december 1987 onder de leiding van Prof. Dr. J.F. Boissevain. Deze ondertitel is een zinspeling op het Italiaanse gezegde "Zonder heiligen kom je niet in het paradijs". In het hoofdzakelijk agrarische zuiden van Italië pleegt men hiermee te zeggen dat je het zonder een beroep te doen op politiek patronage niet ver schopt in het leven. De wending die Rooduijn aan het gezegde geeft, duidt treffend zijn vraagstelling aan: nam de betekenis van "clientelismo" in de Zuid-Italiaanse politiek af gedurende de zeventiger jaren, en zo ja, welke factoren speelden daarbij een rol? Rooduijns tweede vraag is van theoretische aard: bij welke maatschappelijke ontwikkelingen neemt de betekenis van politiek patronage af? De methode die de auteur hanteert om deze vragen te beantwoorden is die van de participerende observatie. In de periode van juni 1976 tot november 1978 verrichte hij

veldwerk in twee dorpen ten noorden van Napels: Sparanise en Marzano Appio. Het vertrekpunt van het onderzoek is de verkiezingsuitslag van 1975, die gewonnen werd door de Italiaanse Communistische Partij (PCI), en die algemeen geïnterpreteerd werd als een keuze tegen de traditionele cliëntelistische politiek van de Christendemocratische partij (DC).

Nauwgezet en diepgaand, gaat de auteur vervolgens na, dorp per dorp, welke de politieke ontwikkelingen waren voor en na 1975, aan de hand van de veranderingen in de patroon-cliënt verhoudingen. De patroons bij uitstek in deze dorpscontext zijn de burgemeesters. Interessant is Rooduijns vaststelling dat in het dorpje Sparanise, waar de PCI in 1975 een klinkende verkiezingsoverwinning behaalde, het cliëntelisme niet afnam, integendeel, hij stelt eerder een "recliëntisering" vast. De afname van het cliëntelisme vond plaats, niet in de jaren zeventig zoals algemeen verondersteld wordt, maar vroeger, in het begin van de jaren zestig, toen de arbeiders van de (enige) fabriek in het dorp zich afkeerden van de DC, en zich "horizontaal" in vakbonden gingen organiseren. Merkwaardig genoeg trachtte de PCI-burgemeester deze trend te keren, door een "humanitair" cliëntelisme in te voeren, dit i.t.t. het "exploitatief" cliëntelisme van de PC. De opvolging door een ander PCI-burgemeester, die een bewust anti-clientelistische politiek voerde, leidde tot een terug aan de macht komen van de traditioneel-clientelistische DC in 1980. De auteur beschouwt dit als een verdere stap in het proces van recliëntisering.

In het tweede dorp Marzano Appio ging het er heel anders aan toe. Ook in de jaren zeventig waren de traditionele patroon-cliënt verhoudingen blijven voortbestaan. Pas tegen het einde van de jaren zeventig waren er tekens dat de traditionele cliëntelismestructuur afbrokkelde. Deze tegengestelde tendens die in tegenspraak is met de algemeen aanvaarde interpretatie dat de verkiezingsresultaten van 1975 een bewijs waren van de afname van het cliëntelisme, verklaart de auteur door de aanwezigheid van een industrieel proletariaat in Sparanise dat gevormd werd tijdens de jaren zestig. De vastgestelde recliëntisering in dat dorp staat dus in tegenstelling met de uitleg dat de economische crisis van de jaren zeventig de verklaring was van het afnemende cliëntelisme. De ontwikkelingen moeten veeleer uitgelegd worden in politieke termen, nl. aan de hand van de interactie tussen de PCI op lokaal en regionaal niveau, en de ontwikkelingen binnen de PCI op dorpsniveau. Het aan de macht komen van een linkse burgemeester in Marzano Appio bij de verkiezingen in 1980 verklaart de auteur door de afstraffing door de kiezer van de DC voor de "verwaarlozing" van het dorp gedurende al die jaren van christendemocratische patronage. Ook in dit dorp blijken politieke ontwikkelingen eerder aan de grondslag te liggen van de veranderingen in cliëntelisme dan de economische toestand.

Deze analyse en de enigszins verrassende resultaten maken van het boek een goed leesbaar geschreven portret van de Zuiditaliaanse locale politiek in de zeventiger jaren. Interessant is ook de wijze waarop de auteur de ontwikkelingen op hoger niveau van integratie van "onderop" beschouwt en aldus tot inzichten komt over de politieke netwerken die hij "pyramides van cliëntelisme" noemt. Rooduijn toont hiermee aan dat cliëntelisme kan dienen als sociaal wetenschappelijk concept om complexe verticale politieke relaties op verschillende manieren te relateren en te verklaren.

De auteur schiet enigszins tekort in het beantwoorden van zijn theoretische vraagstelling. De summiere wijze waarop hij hierop ingaat kan ons niet bevredigen. Afgezien het feit dat sommige valabele theoretische inzichten worden afgedaan als zijnde ontoetsbare en onbegrijpelijke stellingen (p. 16), zonder dit aan te tonen, is over het algemeen het theoretisch gedeelte over patronage te weinig onderbouwd. Stotrend is ook dat voor dit werk relevante theoretische inzichten worden toegelicht in eindnota's (p. 15-16, 111, 115) i.p.v. deze in te passen in de theoretische beschouwingen.

Ondanks deze tekortkomingen, die vooral de theoretische geïnteresseerde lezer zullen opvallen, is het proefschrift van Rooduijn een boeiende politieke analyse geworden van een traditionele locale politiek in een veranderende wereld.

R. Berloznik

B. Tuchman, Stillwell en de Amerikaanse rol in China, Agon, Amsterdam 1988.

De Amerikaanse historica Barbara Tuchman dankt haar ruime bekendheid voornamelijk aan twee van haar meer recente werken, "A Distant Mirror", waarin een beeld wordt opgehangen van de "waanzinnige" 14de eeuw, en "The March of Folly", waar bestuurlijke dwaasheden door de eeuwen heen worden beschreven. In het verlengde van deze twee terechte bestsellers verscheen nu ook een vertaling van een ouder en minder gekend werk: "Stillwell and the American Experience in China, 1911-1945".

Het is een boek zoals men van Tuchman gewend gewoon is. Een constante in Tuchman's werk is de rode draad die zij meent te bespeuren in de geschiedenis. Zij schrijft iets als de geschiedenis van het misverstand, van de onmacht tot rationeel handelen, van het onvermogen tot ondubbelzinnige communicatie, van de kleine oorzaken met grote gevolgen, van de onvoorziene en ongewenste effecten van goedbedoelde daden. Het is wellicht dit aspect van Tuchmans geschiedschrijving dat haar zo populair maakt op een moment dat in brede kring vraagtekens worden gezet bij het ideaal van de maakbare samenleving.

Net zoals "A Distant Mirror" geeft ook dit boek de geschiedenis van een tijdperk aan de hand van de individuele levensloop van een specifiek persoon. Tuchman beschrijft het moderne China tijdens het Interbellum en - tussen de regels - hoe de Chinese communisten de macht veroverden. De invalshoek van waaruit dit gebeurt is deze van de figuur van Joseph Stillwell, een Amerikaans militair die een substantieel deel van zijn leven in China doorbracht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zal deze Stillwell een sleutelrol vervullen. In juli 1944 wordt hij door Roosevelt aangesteld tot bevelhebber van de geallieerde troepen in China. Het grootste deel van het boek handelt dan ook over deze periode.

Zeer gedetailleerd wordt de machtsstrijd tussen Stillwell en de leider van nationalistisch China, Chiang Kai-shek uiteengezet. Het wederzijdse onbegrip tussen beiden is zeer groot. Stillwell denkt in militaire termen en wil tot elke prijs de Chinese troepen inschakelen in zijn gevechtsplannen. Chiang Kai-shek is een politicus. Voor hem zijn de grootste vijanden niet de Japanners, maar, in dalende volgorde, de communisten en de leiders van de andere fracties binnen het nationalistische kamp. Chiang eist en krijgt Amerikaanse militaire hulp, maar wenst het verkregen materiaal op te sparen om, na een door de Amerikanen bevochten Japanse nederlaag, de strijd aan te binden met zijn Chinese vijanden.

De boeiendste passages in het boek zijn deze waar Tuchman Stillwell's dagboeken citeert. Joseph Stillwell sprak perfect Chinees en bewonderde de Chinese cultuur. Zijn grote tragiek was dat net hij de confrontatie met Chiang moest aangaan. Chiang slaagde er op subtiele wijze in zijn opponent tegenover diens Amerikaanse superieuren, die geen besef hadden van de interne Chinese machtsstrijd, af te schilderen als een onbehouden figuur die niets begreep van het Oosten. Roosevelt liep in de val die Chiang had gespannen en trok Stillwell terug. En zo verdween, aldus Tuchman, de enige figuur van betekenis die begreep dat een verdere Amerikaanse steun aan Chiang inhield dat de Verenigde Staten zich hopeloos verbonden met het lot van een krachteloos en onpopulair dictator.

Patrick Stouthuysen

G. Van Den Berghe, Met de Dood voor Ogen. Begrip en onbegrip tussen overlevenden van Nazi-kampen en Buitenstaanders, Epo, Berchem 1987.

Het feit dat vierenvestig jaar na de Tweede Wereldoorlog studies als deze van Gie Van Den Berghe noodzakelijk zijn geworden, voorspelt niet veel goeds. Van Den Berghe heeft dit werk immers opgezet als een antwoord op de zgn. "revisionistische" geschiedschrijvers: auteurs als Faurisson en Rassinier die zich tot doel hebben gesteld "de mythe" van de Nazi-uitroeiingskampen te ontmaskeren. De vraag kan worden gesteld of een wetenschappelijke weerlegging van de stellingen van de revisionisten het gepaste antwoord vormt. Soms wordt geopperd dat zulks de hele kwestie de status geeft van een reëel debat omtrent een effectief discutabel thema.

Men kan zich echter ook op de positie stellen dat het uit de weg gaan van de door de revisionisten opgeworpen stellingen bij jongere generaties slechts tot groeiende twijfel kan leiden. Gegeven het in vraag stellen van het bestaan van de kampen, is een grotere kennis van wat is gebeurd noodzakelijk. Het specifieke probleem dat zich hierbij echter stelt vormt het thema van het werk van Van Den Berghe: de communicatiestoornis die optreedt tussen insiders en outsiders, tussen hen die in de kampen hebben gezeten en de buitenstaanders, tussen de ooggetuigen en het publiek.

Het materiaal op basis waarvan Van Den Berghe heeft gewerkt vormen 120 "ego-documenten": teksten van mensen die in de vernietigingskampen hebben gezeten. Op basis van deze documenten wil de auteur niet zo zeer de feitelijke onjuistheden in het betoog van de revisionisten aantonen, dan wel duidelijk maken dat er effectief onduidelijkheden en contradicties in deze teksten zitten. Een niet voor de hand liggende invalshoek. De boze reacties die Van Den Berghe mocht ontvangen van oud-gevangenen bewijzen dit. Het kritisch lezen van "ego-documenten" van ooggetuigen moet voor deze mensen als ongepast overkomen. Kritiek lijkt enkel in het voordeel van de revisionisten te kunnen uitdraaien. Van Den Berghe bewijst echter dat het hem met deze historische kritiek veeleer om eerherstel is te doen.

De auteur maakt de begripskloof tussen insiders en outsiders begrijpelijk. Op deze wijze neemt hij de ooggetuigenverslagen in bescherming tegenover die critici die, gebruik makend van effectief aanwijsbare onnauwkeurigheden of vertekeningen, de over te brengen boodschap trachten te diskwalificeren. De theoretische onderbouwing van het boek is, hoewel beperkt, voldoende overtuigend. Van Den Berghe steunt zich grotendeels op Elias' model van de problemen van distantie en betrokkenheid waarmee mensen te maken hebben die zich een beeld trachten te vormen van een voor hen zeer bedreigende situatie. Uiteraard was een bredere uitwerking van deze

problematiek mogelijk geweest vanuit kennissociologische hoek of vanuit een meer algemene communicatietheorie. Of zulks tot veel nieuwe inzichten had geleid is een andere zaak.

Van Den Berghe's studie kan overigens ook gelezen worden als een naslagwerk over de concentratiekampen. Ook in die zin is het werk interessanter dan de overige Nederlandstalige werken en zelfs meer evenwichtig dan het grootste deel van de anderstalige literatuur.

Patrick Stouthuysen

F. Van Mechelen, Sterft Europa uit?, Davidsfonds, Leuven, 1987, 139 blz.

Het antwoord op de in de titel van dit boek gestelde vraag is negatief. Zoveel is duidelijk. En als het dan toch die richting uitgaat, is het eindpunt nog niet zo meteen in zicht. Toch maken velen zich zorgen, en ook heel wat politieke verantwoordelijken staan op de eerste rij van het aanzwellende koor dat onheil voorspelt. Terwijl de wereldbevolking zonder omzien de kaap van de vijf miljard zielen is voorbijgesneld, vergrijst (in Nederland heeft men het over "ontgroenen") de bevolking van het oude avondland zinderogen. Dit wordt, zoals gezegd, als een nefaste evolutie geduid. Veel interessanter echter dan de vraag - meestal in morele of moraliserende termen gesteld - of de daling van de nataliteit nu goed of slecht is, zijn de vragen naar het waarom van die daling en naar de effecten ervan. Hier ligt een boeiende taak weggelegd voor de demografen.

Vreemd genoeg slaan de meeste van die demografen in hun analyses vaak dezelfde onheilspellende en moraliserende toon aan. Er wordt met een zeer beschuldigende vinger gewezen naar de onverlaten die het wagen een kinderloos bestaan te leiden, naar de zogenaamde hedonisten die zich door direct genot laten leiden en niet door een bekommernis om het biologisch voortbestaan der mensheid, naar de angstwekkende seksuele permissiviteit, naar het verval der oude gezinswaarden en - in één moeite door - naar het ongebreidelde druggebruik. Er zit ook een pervers pessimisme in de wijze waarop in de demografische analyses enkel de negatieve effecten van een dalend bevolkingsaantal beschreven worden. Men heeft het over de sociale zekerheid, en over de pensioenen in het bijzonder, maar zelden of nooit over bijvoorbeeld de dalende kosten voor onderwijs, over kortere wachtrijen, over minder druk bezette wegen, ...

Het boekje van Van Mechelen is geen uitzondering. Het biedt wat men van een boek over deze thematiek verwacht: een goed gestoffeerd en cijfermatig goed beargumenteerd overzicht van

de evolutie van de bevolking in Vlaanderen, Europa en de wereld, en een overzicht van mogelijke verklaringen en feiten. Als inventaris van de bestaande theoretische modellen terzake, is het zeker nuttig. Hoewel Van Mechelen aankondigt zich niet aan de zijde der doemdenkers te willen scharen, kan hij moeilijk aan hun lokroep weerstaan. Zijn voorkeur gaat daarbij dan duidelijk naar de algemene idee van het verval der oude waarden: "het ontbreken van een sterke spiritualiteit" (p. 85), "de terugloop van het religieus besef" (p. 86), "allerhande vormen van anarchisme" (idem), "een sfeer van totale permissiviteit en een zeer sterk op de voorgrond tredend materialisme en hedonisme" (p. 127), enz.

Van Mechelen eindigt echter wel met opnieuw een positieve ingesteldheid. Hij ziet in 1986 in België een lichte stijging van het aantal geboorten, en een lichte daling van het aantal echtscheidingen. "Dit betekent wellicht dat men zich meer bewust is van de nadelige gevolgen van de echtscheiding, zowel voor het leven van de partners, als voor dat van de kinderen" (p. 133). De trend is dus zeker omkeerbaar, en enig optimisme is gewettigd.

De demografische evolutie in Europa is beslist een boeiend en interessant probleem. De storende eenzijdigheid waarmee het wordt behandeld, laat de lezer echter met een zeer onbevredigd gevoel achter.

Kris Deschouwer

J. Van Ruyseveldt, J. Van Grumbkow (eds.): Arbeid in verandering, Kluwer en Open Universiteit, Heerlen, 1988.

Dit verzamelwerk handelt over de veranderende rol van het vakmanschap in de industrie, en situeert deze veranderende rol op zowel macro- en meso- als op micro-niveau. De rol van de vakman wordt gesitueerd tegen de achtergrond van beroepsvormings- en arbeidsdelingsprocessen. Op de tweede tekst na, die een case study van het Nederlands bedrijf Hoogovens is, wordt de problematiek door elk van de auteurs in abstracto vanuit een ander oogpunt belicht. De onderscheiden teksten worden in drie delen ondergebracht. Het eerste deel, met als titel "vakmanschap in verandering", behandelt in het algemeen de veranderende rol van de vakman en de vakarbeid in de industrie. In een eerste artikel zet J. Van Ruyseveldt een historische schets neer en definieert een analysekader voor het onderwerp. M. Van Elteren past een aantal van de aangebrachte elementen toe op de evolutie van de vakarbeid, de scholingsvereisten en de arbeidsorganisatie in het bedrijf "Hoogovens" tussen 1924 en 1966. Het wekt bevreemding dat dit interessante overzicht zonder verdere verklaring wordt afgebroken bij de situatie van meer dan 20 jaar geleden. In een derde tekst ontwikkelt J. Van Ruyseveldt een definitie

van het begrip "vakmanschap", uitgaande van de vormingskenmerken van de vakman en de kenmerken van zijn taak in moderne produktieprocessen.

In een tweede deel van het boek wordt de band gelegd tussen het vakmanschap en de ontwikkeling van de technologie en de ermee gepaard gaande wijzigingen in de bedrijfsorganisatie. Na een korte inleiding, waarin de door wijzigingen in de factor "kapitaal" beheerste organisatieveranderingen worden bekritiseerd, wordt door A. Van Assen een blik in de toekomst geworpen. De auteur betoogt dat een keuze tussen de "onbemande fabriek" en de antropocentrische benadering zich opdringt en opteert, vanwege de volgens hem manifeste voordelen ervan, voor deze laatste optie. In het licht van de technologische evolutie definieert hij een aantal kenmerken van de toekomstige vakman en zijn taak. F. Pot past het analysekader toe op de grafische, de proces- en de discrete produktie. Dit analysekader wordt tegen de achtergrond van de veranderende technologie in deze bedrijfstakken besproken. In een laatste tekst in dit deel plaatsen F. Janssens en G. Van Hoetegem enkele optimistische noten bij de algemeen gekoesterde zienswijze dat de ontwikkeling van de technologie tot de teloorgang van het vakmanschap leidt, en geven een aantal voorbeelden in de andere richting.

In een derde en laatste deel tenslotte, wordt de rol van de opleiding in de evolutie van het vakmanschap belicht. In een korte inleiding wordt gesteld dat vooral het beleid m.b.t. de interne arbeidsmarkt in de toekomst cruciaal zal zijn. Bedrijfsopleidingen zullen dan ook in toenemende mate belangrijk worden. Een voorbeeld van een samenwerkingsverband tussen K.M.O.'s op opleidingsgebied wordt door B. Jonker uitgewerkt. In een bijdrage op basis van twee artikels van J. Geurts wordt aandacht besteed aan de arbeidsmarktpositie van de lager geschoolden. Voorstellen m.b.t. het beter doen aansluiten van het reguliere onderwijs en de arbeidsmarkt voor deze "aankomende vaklui" worden geformuleerd. Een laatste tekst door H. Hamaken belicht tenslotte het toekomstige aansluitingsprobleem van onderwijs van en arbeidsmarkt voor hoger geschoolden.

Dit zeer leesbare en goed gedocumenteerde werk, dat evenwel soms de neiging vertoont in herhaling te vallen, wordt afgesloten met een uitgebreide literatuurlijst.

Patrick De Pelsmacker

R. Vreeman, Chauffeurs, havenwerkers en industriearbeiders. Over vakbeweging en arbeid, De Balie, Amsterdam, 1988

Ruud Vreeman is arbeidspsycholoog en voorzitter van de vervoersbond van de Nederlandse eenheidsvakbond FNV. Vanuit zijn jarenlange ervaring heeft hij een aantal lezenswaardige

stukjes geschreven, die in deze bundel bijeengebracht zijn. Over het algemeen betreft het reflecties over het syndicale, met als centrale thema's de afnemende syndicalisatiegraad, flexibilisering van de arbeid, invloed van nieuwe technologieën en de pogingen van de werkgevers om de invloed van de vakbonden (nog meer) in te dijken. De geformuleerde standpunten zijn genuanceerd en realistisch, en getuigen van een grote belezenheid op het gebied van Nederlands onderzoek over het vakbondswezen. De stukken over de historische evolutie van het Nederlandse vakbondswezen zijn voor Belgen minder interessant, omdat ze een te ruime voorkennis vereisen, al was het maar op het gebied van afkortingen.

De gehanteerde economische begrippen worden meestal correct gebruikt, op enkele uitzonderingen na (schaaleconomieën, economies of scope).

Marc Jegers

J. Vuchelen & W. Van Impe, Privatisering: van macht naar markt, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1987.

Het toeval, of is het de voorzienigheid, heeft gewild dat uw recensent zijn vakantie doorbracht in Hongarije, een land waar de overheid een belangrijke (en veelal de enige) vinger in de pap te brokken heeft in alle aspecten van het openbare leven. Daar werd hij, zittend op een staatsterras, nippend aan een staatswijntje of wachtend op een staatstrein, geconfronteerd met het boek van J. Vuchelen en W. Van Impe, dat een economische ordening propageert die diametraal staat tegenover hetgeen zich voor zijn ogen ontrolde. Het moet gezegd dat de Hongaarse autoriteiten, luidens de lokale pers, al een eindje in de richting van beide auteurs geëvolueerd zijn: het inbrengen van marktelementen, inclusief kapitaalmarktelementen, in het economisch systeem lijkt onafwendbaar. De bedoeling is o.m.: wegwerken van inefficiënties, verbeteren van de allocatie van productiefactoren, verhogen van de kwaliteit van de geproduceerde goederen en diensten, effectievere aanpassing van het aanbod aan de veranderende vraag en snellere opvolging van de technologische evolutie.

Al deze elementen komen ook uitgebreid aan bod in het werk van Vuchelen en Van Impe, die, vertrekkend van de overtuiging dat het Belgische staatsapparaat te wijd en ongecoördineerd vertakt is, betogen dat deze invloed moet teruggedrongen worden opdat de overheid zich nog maar enkel, en veel beter dan nu, zou bezighouden met hetgeen zij als haar taak zien: openbare orde, defensie, rechtsorde, sociale orde, maar niet openbaar vervoer, onderwijs of bankieren, om er enkele te noemen. Hierover, "de rol van de Staat", kan op zich al een discussie gevoerd worden op basis van ideologische en ethische gronden. Deze wordt door de auteurs

echter niet behandeld.

Wat wel besproken wordt zijn de economische redenen om in de Belgische toestand over te gaan tot verreгаande privatisering van overheidsactiviteiten: na een overzicht van de overheidsinterventies in ons economisch leven en de overheidsbedrijven, wordt het begrip privatisering gedefinieerd dat, terecht, gesteld wordt tegenover liberalisering (het eerste is het afstoten van overheidsactiviteiten, het tweede het mogelijk maken van een reële mededinging). Vervolgens worden de verschillende redenen om tot privatisering over te gaan belicht, de mogelijkheden om misbruiken in geprivatiseerde sectoren tegen te gaan op een rijtje gezet, zowel het "volkskapitalisme" als het (CVP)alternatief "autonomie" en de privatiseringstegenstanders op een hoopje geveegd en een aantal privatiseringstechnieken voorgesteld. Na een uiteenzetting over het specifieke probleem van het personeelsstatuut wordt de privatisering zoals die tot op al dan niet openlijk in België doorgevoerd werd beschreven en een, ambitieus, privatiseringsplan voorgesteld.

Dit alles gebeurt in een zeer directe, soms op het randje van een demagogische, stijl, die volledig past in het kader van de nieuwe reeks "Feiten & Accenten" van de Standaard Uitgeverij, die "boeiende themata in een eenvoudige taal voor een ruim publiek (wil) brengen".

Hiermee zijn dan ook onmiddellijk de, bewust gewilde, beperkingen van dit boek aangegeven: het is geen wetenschappelijk werk. De lezer die geïnteresseerd is in de subtiliteiten van de gehanteerde theorieën (denk maar aan "public choice" of contesteerbaarheid) of de krachtlijnen en technische details van de berekeningen waarvan enkel de resultaten weergegeven worden, komt niet aan zijn trekken, ook niet via verwijzingen. De auteurs poneren hun standpunt, en pogen dat op alle mogelijke manieren te ondersteunen. Samenvattend komt dit standpunt op het volgende neer: alle economische activiteiten horen thuis in de private sector, tot bewijs van het tegendeel. In deze sector wordt de goede werking in laatste instantie gegarandeerd door de kapitaalmarkt, die slecht beheer zal afstraffen, daar waar voor slecht beheer in overheidsbedrijven geen soortgelijk mechanisme bestaat. Dit element (de regulerende werking van de kapitaalmarkt) wordt in de economische theorie echter recentelijk op krachtdadige wijze in vraag gesteld, zonder dat de auteurs hierop ingaan. Op deze wijze slagen zij erin een gedachtengang te ontwikkelen die logisch, coherent en voor een minder geïnformeerd publiek zeer overtuigend is.

Sommige voorbeelden zijn echter nogal ongelukkig gekozen: zo zal de uitspraak dat het systeem van ziekteverzekering zoals dat bij ons georganiseerd is een bewijs is dat de privé-sector ook in staat is het algemeen belang te dienen, bij velen op enig scepticisme onthaald worden. Idem voor wat de elek-

tricititeitsproducenten betreft, waar gemakshalve voorbijgegaan wordt aan de discussie over de vragen of de Belgische consument nu werkelijk van hogere tarieven geniet dan zijn buitenlandse tegenhangers, en of het feit dat de ontwikkeling van het kerncentralepark nu werkelijk zo'n goede zaak is voor het algemeen belang. Ook de "petite histoire" van de privatisering van EGW in Gent wordt onvermeld gelaten: de door een privé-studiebureau berekende "correcte" prijs bleek, door een opeenstapeling van technische vergissingen, één miljard frank te laag te liggen, hetgeen slechts door een duidelijk politiek geïnspireerde interventie kon rechtgezet worden. Ook de opmerking dat het toekennen van het reclamemonopolie aan VTM een mooi voorbeeld van privatisering is, heeft de recensent zijn wenkbrauwen doen fronsen, aangezien hij vroeger in het boek meende gelezen te hebben dat bij privatisering het bestaan van monopolies zoveel mogelijk diende vermeden te worden.

Dit alles neemt niet weg dat, zeker op het vlak van de politieke besluitvorming (of het gebrek hieraan), op het gebied van overheidsactiviteiten de door iedere burger aan den lijve ondervonden problemen van politisering, kwaliteit en dienstverlening, volkomen terecht in de schijnwerpers worden gebracht, en dat hiervoor een welbepaalde oplossing verdedigd wordt die, wil men intellectueel eerlijk zijn, in alle openheid bespreekbaar moet zijn. De compromisloze visie van de auteurs kan hiervoor een geschikt startpunt zijn.

Mark Jegers

P. Winkelaar, Methodisch Werken, Culemborg, Lemma, 1988, 157 blz.

Het boek is opgebouwd vanuit vier verschillende invalshoeken: de kernbegrippen, de eigen persoon, de anderen en de werksetting. In het eerste deel worden een aantal grondbegrippen verduidelijkt om de lezer te oriënteren op de inhoud en achtergrond van methodiek en methodisch werken. In het tweede deel wordt bijgebracht wat men onder een professionele houding moet verstaan. In deel drie wordt uitgelegd hoe je de doelgroep benadert, hoe je ermee in contact komt en communiceert. Het laatste deel belicht de 'werksetting': beleid en organisatie, het werken in organisaties en het samenwerken met anderen.

De behandeling van deze thema's blijft zeer algemeen. Gezien de vage afbakening van de doelgroep is het nooit geheel duidelijk tot wie de auteur zich richt. Nochtans is een duidelijke afbakening van de doelgroep één van de inzichten die Winkelaar zijn lezers wil bijbrengen in hoofdstuk 3. Het boek staat bol van opsommingen en begrippen zodat het geheel nogal omslachtig en formalistisch aandoet. Niettegenstaande het feit dat de hoofdstukken vrij systematisch zijn opge-

bouwd is de kans groot dat de lezer zich verliest in allerlei definitives, classificaties en schema's. Bovendien zijn de inzichten die aangereikt worden vaak erg triviaal. Op p. 73 lezen we bv. dat een doorwinterde beroepskracht iemand is die "... zich niet zomaar uit het veld laat slaan, die in staat is enig vertrouwen te wekken en die zich tegelijkertijd een zoekende, of beter: een onderzoekende houding ontwikkelt, waaruit de bereidheid spreekt om de eigen mening te toetsen en bij te stellen". Om het geheel een wetenschappelijk aureool mee te geven worden deze algemeenheden - zoals het vaker gebeurt in de agogische literatuur - doorspekt met een aantal schematische inzichten die toegeschreven worden aan 'klassiekers' uit de sociaal-wetenschappelijke literatuur. Zo maakt de lezer terloops kennis met o.m. Maslow, Gramsci, Illich, ...

Uit het boek wordt nog maar eens duidelijk dat het zwaartepunt van de agogische methode in de praktijk ligt en niet zozeer in theoretische beschouwingen. Het pleit dan ook voor de auteur dat het boek gegroeid is uit een cursus voor tewerkgestelde maatschappelijk werkers. Voor hen kan het boek ongetwijfeld een aanzet zijn om na te denken over een aantal alledaagse facetten van hun beroep. De (groeps)-oefeningen na elk hoofdstuk kunnen hiertoe bijdragen.

Ignace Glorieux

C. Ysebaert, i.s.m. Jan De Boeck, Politiek zakboekje 1988, Antwerpen, KLuwer, 1988.

Het "Politiek zakboekje" is intussen aan Martens VIII toe. Een goed half jaar na het afsluiten van de kopij (15 juni 1988) is het al voorhistorisch. Het gaat nog over de oude Belgen: zowel wat betreft een aantal institutionele kenmerken, wetten en reglementen als voor wat het politieke personeel aangaat. Maar niet alleen ontbreken de gevolgen van de recente staatshervorming en van de (partij)politieke stoelelans, ook de gemeentelijke politieke machtsverhoudingen dateren nog van 1982.

Hoog tijd dus voor een nieuwe editie, in de hoop dat de snelheid waarmee de politieke informatie tegenwoordig veroudert, wat afneemt.

Jan Vranken

A.C. Zijderveld, De Samenleving als Schouwspel, 's-Gravenhage, VUGA, 1987, 298 blz.

Deze inleiding in de sociologie is ontstaan uit de cursus die Zijderveld doceert aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In tegenstelling met vele andere inleidingen wil de au-

teur de lezer niet inwijden in de sociologie als academische discipline, maar wel "in die merkwaardige werkelijkheid waarin we voor de duur van ons leven verkeren". Deze introductie is dan ook geen opsomming van begrippen, theorieën, inzichten, klassieke auteurs, ... - als komen die ruimschoots aan bod - maar eerder een poging om de nodige verwondering en intellectuele opwindning aan te wakkeren voor fenomenen die vaak als vanzelfsprekend worden beschouwd. Zijderveld wil dit doen door de lezer een samenhangend stelsel van begrippen en uitspraken mee te geven die op de ervaringswerkelijkheid betrekking hebben om op die manier de kijk op deze werkelijkheid te verscherpen.

Deze benadering doet sterk denken aan de reeds een kwarteeuw oude klassieke inleiding 'Sociologisch denken' van één van zijn leermeesters, Peter Berger.

In een eerste hoofdstuk behandelt Zijderveld twee essentiële begrippen van sociaal-culturele wetenschappen: handelen en werkelijkheid. Door middel van een beknopte bespreking van enkele theorieën m.b.t. het handelen en de sociale werkelijkheid wordt alvast gewezen op de diversiteit die het denken over het sociale kenmerkt. Anderzijds sluit dit inleidend hoofdstuk niet goed aan bij de rest van het boek. De opsomming van theorieën is vrij arbitrair, de behandeling nogal schematisch en volgens mij niet echt noodzakelijk ter introductie van de thema's die in de volgende hoofdstukken aan bod komen.

Pas in het tweede hoofdstuk wordt de toon gezet voor de rest van het boek. In dit hoofdstuk introduceert Zijderveld de twee dimensies waarrond zijn inleiding in de sociologie consequent is opgebouwd: Maatschappij en Cultuur.

Met de dimensie 'Maatschappij' wordt het organisationele, het sociaal-structurele van de samenleving benadrukt, waarin de functionele rationaliteit centraal staat. Vooral het functionalisme is op die dimensie van de sociale werkelijkheid gericht.

In de Culturele dimensie vormen waarden, normen en zingeving het centrale gegeven. In deze institutionele dimensie gaat het vooral om substantiële rationaliteit. Het zijn deze aspecten waarop de cultuursociologie en de interpretatieve sociologie zich richten.

Deze dichotome invalshoek blijkt in eerste instantie zeer verhelderend ter introductie van een aantal belangrijke sociologische concepten: organisatie en institutie, functionele en substantiële rationaliteit, klasse en stand, sociale positie en identiteit verbonden met een sociale rol, macht en gezag, ... Deze begrippen worden bijzonder duidelijk beschreven en geïllustreerd en vormen meteen de aanleiding om een aantal 'klassieke' sociologische inzichten

bij te brengen. In het overzicht vinden we verwijzingen naar de marxistische klassentheorie, de naïef functionalistische opvattingen van Davis & Moore m.b.t. sociale stratificatie, de conflict theorie van Dahrendorf, het ideologie-begrip van Mannheim, de self-fulfilling prophecy van Merton, het looking-glass self van Cooley, ...

De twee onderscheiden dimensies worden ook aangehouden in de twee - meer substantiële - hoofdstukken over socialisatie en enculturatie (hfst. 3) en sociale en culturele verandering (hfst. 4).

In hoofdstuk 3 wordt aangetoond dat de begrippen 'Maatschappij' en 'Cultuur' niet alleen bestaan als objectieve structuren, maar bovenal verankerd zijn in het bewustzijn van handelende mensen. Deze problematiek wordt geïntroduceerd via de begrippen 'socialisatie' - het proces waardoor mensen tot sociale wezen worden die binnen organisationele structuren functioneren - en 'enculturatie' - het proces waardoor mensen tot culturele wezens worden die binnen institutionele structuren communiceren. Na een vrij uitvoerige behandeling van beide begrippen, wordt het algemene thema van dit hoofdstuk verder uitgewerkt door te wijzen op de spanning die bestaat tussen aanpassing en deviantie. De auteur commentarieert ook uitvoerig de samenhang tussen persoonlijkheidstype en sociale ontwikkeling, zoals die beschreven werd in 'The Lonely Crowd' van Riesman.

Verder worden in het hoofdstuk de etiketteringstheorie en het begrip 'cognitieve dissonantie' behandeld als illustratie van de wisselwerking die bestaat tussen sociale interactie en sociale identiteit.

Een hoofdstuk over modernisering (hfdst. 4) vormt het sluitstuk van deze inleiding in de sociologie. Hier voelt de auteur zich duidelijk het best; het thema laat hem toe verschillende thema's uit te diepen die hij eerder beschreef in andere publicaties (zie o.a. The abstract society, Institutionaliserig, Vrijwillig initiatief en de verzorgingsstaat, De culturele factor, Over narren en hun gespiegelde werkelijkheid, De tirannie van het cliché).

Modernisering wordt beschouwd als een proces van structurele differentiatie en culturele generalisatie of waardenveralgemening. Via deze invalshoek kunnen een aantal sociologische thema's m.b.t. modernisering scherper worden gesteld. Zijderfeld behandelt o.a. een aantal klassieke dichotomieën (Gemeinschaft en Gesellschaft, Mechanische en Organische solidariteit, Folk en Urban societies), het pluralisme als kenmerk van moderniteit, de verzorgingsstaat als uitloper van modernisering, alsook een aantal reacties op het moderniseringsproces (Romantiek, Fundamentalisme en Abolitio-nisme). Het hoofdstuk biedt niet alleen een rijk overzicht van theorieën over het moderniseringsproces, maar intro-

duceert eveneens een aantal actuele discussiepunten m.b.t. onze moderne samenleving (bv. decentralisatie en deregulering).

Het boek wordt afgesloten met een uitgebreid bibliografisch essay met de nodige referenties en suggesties voor aanvullende literatuur.

Met dit boek is Zijderveld er inderdaad opnieuw in geslaagd aan te tonen dat de sociologie als intellectuele discipline opwindend kan zijn en heel wat sensuele en esthetische kwaliteiten in zich draagt. Het boek straalt een enthousiasme uit dat al te vaak ontbreekt in andere inleidingen en sociologische studies. De grote troeven van Zijderveld hierbij zijn o.a. een vloeiende schrijfstijl, een eruditie op het vlak van literatuur, filosofie, psychologie, ... die harmonisch wordt verwerkt in het betoog en een gestructureerde aanpak waardoor de lezer de grote lijnen van het verhaal steeds kan blijven volgen. De dichotome invalshoek - Maatschappij en Cultuur - blijkt hierbij een dankbaar hulpmiddel. Via deze tweedeling krijgt de lezer een goed inzicht in de diversiteit die het sociologisch denken kenmerkt, zonder meegesleept te worden in de oeverloze discussies tussen paradigma's. Af en toe echter wordt het dubbelperspectief te rigoureus aangehouden. Bij de bespreking bv. van de thema's 'vernieuwing en traditie' en 'conflict en harmonie' lijkt het onderscheid mij nogal kunstmatig.

Het is natuurlijk ook zo dat de structuur van het verhaal een aantal thema's uitsluit. We zouden een ganse lijst kunnen opstellen van onderwerpen die in een inleiding thuishoren en die hier ontbreken. Deze kritiek lijkt me echter - gezien het opzet van deze inleiding - niet terecht. Zijderveld waarschuwt terecht van de misvatting dat kennis van academische sociologie noodzakelijkerwijze ook kennis van de werkelijkheid oplevert. Dit betekent echter niet dat 'klassieke' inzichten uit de sociologie in dit handboek worden verwaarloosd. Integendeel, de klassieke auteurs komen ruimschoots aan bod en worden door de auteur geprezen voor hun verbeeldingskracht. Hij laat echter niet na hierbij zijn eigen ideeën en opvattingen aan toe te voegen. Dat deze ideeën vaak controversieel zijn weten we al uit de vorige boeken van Zijderveld. Ook in dit boek zullen ze ongetwijfeld aanleiding geven tot discussie, wat alleen maar kan bijdragen tot het openbreken van de opgetreden verstarring van de academische sociologie. En dit is precies één van de bedoelingen van deze inleiding in de sociologie.

Ignace Glorieux

3. Onderzoeksrapporten

VERGELIJKENDE SOCIOLOGISCHE ANALYSE VAN TWEE REGIONALE SYSTEMEN VAN GEZONDHEIDSZORG

In het kader van dit onderzoeksproject, dat loopt aan de Universitaire Instelling Antwerpen en de Université de l'Etat à Liège, zijn tot nog toe reeds een achttal bijdragen verschenen.

In een eerste exploratieve fase werden een aantal regionale entiteiten bepaald van waaruit de universitaire ziekenhuizen in overwegende mate hun patiënten recruteran (1). In Vlaanderen neigen de verzorgingsgebieden van de universitaire ziekenhuizen naar uniforme regio's die elkaar slechts weinig overlappen maar gezamenlijk toch exhaustief zijn voor het omvattende ruimtelijk kader. In Wallonië daarentegen neigen de universitaire verzorgingsgebieden veeleer naar nodale regio's, die uitgetekend worden op grond van verbindingen tussen plaatsen en vandaar kunnen interpenetreren en elkaar overlappen. Het verzorgingsgebied van Antwerpen volgt het patroon van concentrische cirkels die uitdijen naargelang men zich verder van Antwerpen verwijderd. Het verzorgingsgebied van Luik valt vrijwel samen met de provincie Luik, waarbinnen een afwisselend patroon van toe- en afnemende invloed van de Luikse universitaire ziekenhuizen merkbaar is.

De twee volgende bijdragen betreffen de afbakening van de twee verzorgingsgebieden Antwerpen en Luik en daarbinnen de begrenzing van hun respectievelijke sanitaire regio's voornamelijk aan de hand van de patiëntenstromen (2). Uit een longitudinale analyse van de hospitalisatiestromen in het verzorgingsgebied Antwerpen (1970-1983) blijkt een grote mate van stabiliteit in het recruteringspatroon van de ziekenhuizen gevestigd in de sanitaire regio's, in weerwil van een aantal ingrijpende wijzigingen in de ziekenhuisstructuur (3).

De eigenlijke vergelijkende analyse resulteerde in een aantal bijdragen betreffende de vraag- en aanbodfactoren in de beide verzorgingsgebieden. De studie van het socio-demografisch profiel van de twee verzorgingsgebieden toont de differentiële relaties aan tussen de stedelijke centra en hun hinterland. In het verzorgingsgebied Antwerpen verloopt de overgang van stad naar platteland heel geleidelijk (4). In de Luikse regio wordt een meer discreet model verkregen waar elke zone beïnvloed wordt door zijn eigen regionaal centrum (5).

Op het niveau van het ziekenhuisaanbod, en meer bepaald de medische infrastructuur, werden geen sterke verschillen aangetroffen tussen beide verzorgingsgebieden (6). Op basis echter van de sanitaire regio's binnen de verzorgingsgebieden wordt aangetoond dat het ziekenhuisaanbod niet op een

homogene wijze over het gehele ruimtelijke kader werd verdeeld. Tegelijkertijd lijkt het ziekenhuisaanbod slechts in geringe mate ingericht te worden in antwoord op de actuele consumptie.

Wat het geneesherenbestand betreft, wordt tot op zekere hoogte de aanwezigheid aangetoond van een specialistisch model in het verzorgingsgebied Luik ten overstaan van een eerstelijnsverzorgingsmodel in het verzorgingsgebied Antwerpen (7). Tenslotte werd de keuze van universitair ziekenhuis verklaard op grond van enerzijds de universiteit waar het geneesherendiploma behaald werd en anderzijds de afstand van de patiënt tot het dichtsbijgelegen universitair ziekenhuis.

De laatste bijdrage heeft de ziekenhuisconsumptie, en in het bijzonder de verklaring van het differentieel medisch consumptiegedrag van de onderscheiden regio's, als centraal aandachtspunt (8). Deze analyse toont de invloed van demografische factoren, die zich kunnen laten vertalen in de urbanisatiegraad, in het verzorgingsgebied Antwerpen en socio-economische factoren in het verzorgingsgebied Luik. Bij deze laatste levert tevens de artsendichtheid nog een relatieve bijkomende verklaringsgrond op. Deze factoren wijzen op het belang dat bij de verklaring van de regionale variaties in de ziekenhuisconsumptie moet gehecht worden aan de omgevingskenmerken van de respectievelijke regio's.

- (1) E. Van Hove, H. Hermans & H. Meulemans, De verzorgingsgebieden van de universitaire ziekenhuizen in België: een explorerend onderzoek, Antwerpen, UIA, juli 1986
- (2) D. Vrancken & O. Kuty, Sectorisation sanitaire Liégeoise et attraction hospitalière, Liège, ULG, décembre 1986
- (3) E. Van Hove, H. Hermans & H. Meulemans, Longitudinale analyse van de hospitalisatiestromen in het verzorgingsgebied Antwerpen (1970-1983), Antwerpen, december 1986
- (4) E. Van Hove, H. Meulemans & H. Hermans, Bevolkingskenmerken van de verzorgingsgebieden Antwerpen en Luik, Antwerpen, juni 1987
- (5) D. Vrancken & O. Kuty, Etude comparative et socio-économique de deux régions sanitaires: Liège et Anvers, Liège, juin 1987
- (6) D. Vrancken & O. Kuty, L'offre hospitalière dans les régions sanitaires de Liège et Anvers: une étude comparative, Liège, septembre 1987
- (7) H. Hermans, H. Meulemans & E. Van Hove, De geneesheren in de verzorgingsgebieden Antwerpen en Luik: een vergelijkende analyse, Antwerpen, september 1987

- (8) H. Hermans, H. Meulemans & D. Vrancken, Omgevingskenmerken en ziekenhuisconsumptie in de verzorgingsgebieden Antwerpen en Luik, Antwerpen/Liège, december 1987 (promotoren: E. Van Hove & O. Kuty)

INKOMENSVERDELING IN CRISISTIJD

Dit werk vertrekt van de vaststelling dat de Belgische onderzoekswereld relatief weinig belangstelling betoont voor de inkomensverdelingsproblematiek in crisistijd. Theoretische beschouwingen of empirisch onderzoek op dit vlak zijn nauwelijks aanwezig. Daarmee rekening houdend werd het uitgangspunt van dit werk herleid tot de volgende twee vragen: 1) wat leert het beschikbaar onderzoeks- en bronnenmateriaal ons met betrekking tot de evolutie van de inkomensverdeling in België in crisistijd; 2) in hoeverre kunnen de vastgesteld trends in verband gebracht worden met de opgetreden verschuivingen in de macro-economische structuur en/of het crisisbeleid van de regering? Aangetoond werd dat het met de beschikbare gegevens zeer moeilijk is om uitspraken te doen over bepaalde macro-economische of beleidseffecten op de omvang en/of structuur van de inkomensongelijkheid in België.

F. Marannes, Evolutie van de inkomensverdeling in België in crisistijd, working paper van het departement Sociologie en Sociaal Beleid van de UFSIA, Antwerpen, 1987

INFORMATIE EN OVERLEG BIJ DE INTRODUCTIE VAN TECHNOLOGIE

De onderzoeksrapportering omvat 4 delen: het eigenlijke onderzoeksrapport, een onderzoekstechnisch rapport, een reader met expertiseverslagen en een syntheseverslag.

Het onderzoeksrapport (deel 1) start met twee literatuurstudies. Gezien het relatief originele karakter van dit onderzoek, werd beslist, eerder dan een exhaustieve literatuurstudie rond informatieverstereking te produceren, de aandacht op twee centrale thema's van het project toe te spitsen en die grondig te beschrijven.

Een eerste literatuurstudie handelt over de CAO 39. Achtereenvolgens komen de ontstaansgeschiedenis, de inhoud en de toepassing van de CAO aan bod. Uitgangspunt voor deze studie was een inventaris van bestaand materiaal met betrekking tot CAO 39. Op basis daarvan werd ingechat welke aspecten tto nog toe onvoldoende of niet belicht waren. Vervolgens werden specialisten ingeschakeld om deze onderwerpen uit te diepen.

De tweede literatuurstudie die verricht werd, probeert een overzicht te schetsen van de - sociaalwetenschappelijk

braakliggende - terreinen "ontwerpruimte" en "gebruikersparticipatie". Hierbij werd gepoogd een zekere orde te scheppen in het zeer verscheiden ideeëngoed dat rond deze begrippen werd opgebouwd.

Uitgaande van de opgebouwde kennis uit de literatuurstudies, wordt er overgestapt naar de resultaten van het praktijk-onderzoek. Hierin worden worden de gegevens die geput werden uit de analyse van negen bedrijven weergegeven. In deze bedrijven werd de introductie van één technologische innovatie gevolgd. Dit gebeurde door het tekenen van een tijdas. Iedere bestudeerde technologische innovatie werd getraceerd vanaf de probleemstelling in het bedrijf - de intentie een bepaalde handeling of produktie(stap) technologisch te vernieuwen - tot de volledige in produktiename van deze apparatuur. Vertrekkende van deze gegevens werden dan de informatie- en interactieprocessen in kaart gebracht.

Het tweede deel van dit rapport omvat onderzoekstechnische gegevens. Om het eerste deel niet al te zwaar te belasten, werd besloten alle teksten in verband met operationalisering, methodologie en onderzoeksverloop te bundelen in een afzonderlijk rapport.

Het onderzoeksmateriaal werd ingewonnen via een aantal (strikt gescheiden) parallelle vergadersessies met werkgevers- en werknemersafgevaardigden. Tijdens de vraaggesprekken werd een uitgebreide itemlijst gevolgd. De interviews werden aangevuld met een bezoek aan het bedrijf en/of de afdeling. Tevens wordt een verduidelijking gegeven van de wijze waarop experts werden ingeschakeld. Het onderzoek werd gesteund door juristen, ingenieurs, een veiligheids- en gezondheidsspecialist en een in produktie-opvolgingssystemen gespecialiseerd socioloog.

Het derde deel van het onderzoeksrapport is opgevat als een reader. Na een korte situering van de inhoud, worden de rapporten van de gecontacteerde experts integraal weergegeven. Het vierde deel is een synthese van het onderzoeksrapport.

M. Albertijn, L. Baisier & D. Wijgaerts, Informatie en overleg bij technologie-introducties (4 delen), Stichting Technologie Vlaanderen, Antwerpen, 1987

4. Ter bespreking ontvangen boeken

Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum 1987, KDC, Nijmegen, 1988

Werkloosheid en geestelijke gezondheidszorg, Nationale Vereniging voor Geestelijke gezondheidszorg, Gent, 1988

H. Achterhuis, Het rijk van de schaarste, van Thomas Hobbes tot Michel Foucault, Ambo, Baarn, 1988

M. Reynebeau, Apollo's klacht, Kritak, Leuven, 1988

J. Rifkin, De grenzen van de tijd. De cruciale rol van de tijd in ons leven, Kritak, Leuven, 1988

H. Van Goor, Democratie of bureaucratie?, Van Gorcum, Assen, 1988